QORAQALPOQ XALQ QO‘SHIQLARINING JANRIY TASNIFI VA ULARNI O‘QITISHNING ZAMONAVIY METODOLOGIYASI

Naǵmetova Gulzar Bulatbaevna – *assistent o‘qituvchi*
nagmetovagulzara@gmail.com
O‘zDSMI Nukus filiali

ЖАНРОВАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ КАРАКАЛПАКСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН И СОВРЕМЕННАЯ МЕТОДОЛОГИЯ ИХ ОБУЧЕНИЯ

Нагметова Гулзар Булатбаевна – *Ассистент преподавателя*
Нукусского филиала Государственного института искусств и культуры Узбекистана

GENRE CLASSIFICATION OF KARAKALPAK FOLK SONGS AND MODERN METHODOLOGY OF TEACHING THEM

Nagmetova Gulzar Bulatbaevna – *Lecturer*
Nukus branch of the Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Tayanch so‘zlar: qoraqalpoq folklori, xalq qo‘shiqlari, janrlar tasnifi, o‘qitish metodikasi, musiqiy meros, syujet va kompozitsiya, dostonchilik.

Rezyume. Ushbu maqolada qoraqalpoq xalq qo‘shiqlarining vujudga kelishi, tarixiy taraqqiyoti hamda ularning janriy tasnifi chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda folklorshunoslikdagi an’anaviy yondashuvlar tanqidiy o‘rganilib, qo‘shiqlarning ijro etilish muhiti, musiqiy-ritmik xususiyatlari va ijtimoiy funksiyalariga asoslangan yangi tasnif tizimi taklif etiladi. Shuningdek, xalq qo‘shiqlarining syujeti va kompozitsion qurilishi hamda zamonaviy ta’lim muassasalarida yosh kadrlarga xalq musiqiy merosini o‘qitish metodikasi ochib berilgan.

Ключевые слова: каракалпакский фольклор, народные песни, жанровая классификация, методика преподавания, музыкальное наследие, сюжет и композиция, сказительство.

Резюме. В данной статье проводится глубокий научный анализ возникновения, исторического развития и жанровой классификации каракалпакских народных песен. Критически изучены традиционные подходы в фольклористике и предложена новая система классификации, основанная на среде исполнения, музыкально-ритмических особенностях и социальных функциях песен. Также раскрываются сюжетно-композиционное строение народных песен и методика преподавания народного музыкального наследия молодым кадрам в современных образовательных учреждениях.

Keywords: Karakalpak folklore, folk songs, genre classification, teaching methodology, musical heritage, plot and composition, storytelling.

Summary. This article provides an in-depth scientific analysis of the origin, historical development, and genre classification of Karakalpak folk songs. Traditional approaches in folkloristics are critically examined, and a new classification system is proposed based on the performance environment, musical-rhythmic features, and social functions of the songs. The plot and compositional structure of folk songs, as well as the methodology of teaching folk musical heritage to young professionals in modern educational institutions, are also explored.

KIRISH. Qoraqalpoq xalqining boy madaniy va ruhiy merosining ulkan bir qismini xalq qo‘shiqlari tashkil etadi. Qadimiy va boy tarixga ega bo‘lgan xalqimizning o‘ziga xos milliy madaniyati, amaliy san’ati, mumtoz adabiyoti, an’ana va marosimlari butun dunyoga ma’lum. Bugungi kunda xalqimizning ko‘p asrlik orzu-umidlari ro‘yobga chiqayotgan bir davrda ulkan ahamiyatga ega bo‘lgan masalalardan biri milliy merosni qayta tiklash, unga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish hamda kelajak avlodni o‘z ota-bobolari merosiga sodiq, insonparvar va vatanparvar shaxslar etib tarbiyalashdan iboratdir. [1, 3-b].

Xalq qo‘shiqlari faqatgina og‘zaki ijod namunasi emas, balki asrlar o‘tishi bilan o‘ziga xos ritm, musiqa va matn qorishmasini saqlab qolgan muhim tarixiy manbadir. Xalq og‘zaki ijodi, ayniqsa, musiqiy merosimiz, doston ijrochiligi, an’anaviy cholg‘ular (dutor, qobiz va boshqalar) bilan uzviy bog‘liq holda rivojlangan. Ushbu qo‘shiqlar o‘z davrining ruhiyatini, odamlarning turmush tarzini va hissiyotlarini o‘zida aks ettirgan.

Folklorshunoslik ilmida xalq qo‘shiqlarini janrlarga ajratish doimo bahsli masalalardan biri bo‘lib kelgan. V. E. Gusev ta’kidlaganidek, xalq qo‘shiqlari folklorni tasniflashdagi eng murakkab turlardan biridir. [2, 16-b].

Doston kabi boshqa janrlar an’anaviy turlarga ega bo‘lib, ularga ta’rif berish nisbatan

oson bo‘lsa, xalq qo‘shiqlari doimiy ravishda yangilanib, davrga moslashib boruvchi noyob janr sanaladi. Shuning uchun qoraqalpoq xalq qo‘shiqlarining janriy tasnifini o‘rganish, ularning syujeti va kompozitsion xususiyatlarini tahlil qilish hamda ushbu merosni san’at va madaniyat yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalarida o‘qitish metodikasini takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi hozirgi davrda mavjud bo‘lgan qoraqalpoq xalq qo‘shiqlari janrlar tizimini tasniflash, ularga nazariy ta’rif berish, boyish manbalarini aniqlash, hozirgi ijrochilar faoliyatini tahlil qilish, shuningdek, ularning g‘oyaviy-tematik, syujet hamda kompozitsion o‘ziga xosliklarini yoritishdan iborat.

USULLAR

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda tarixiy-qiyosiy va tarixiy-tipologik metodlardan keng foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida qoraqalpoq xalq qo‘shiqlari, ularning turlari va yozib olingan turli variantlari olindi. O‘rganish jarayonida dialektik prinsiplarga, gumanistik va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan obyektiv yondashuv asos qilib olindi.

Qoraqalpoq folklorshunosligida N.Dawqarayev, A.Tajimuratov, Q.Maqsetov kabi olimlarning ilmiy ishlari asosiy nazariy baza sifatida xizmat qildi. [4, 37-b].

Ularning xalq og‘zaki ijodini lirik va epik turlarga ajratishi, shuningdek, qoraqalpoq xalq qo‘shiqlari mavzuviy tasnifidagi yutuqlari va ayrim kamchiliklari tahlil qilindi. Avvalgi tadqiqotlarda asosan g‘oyaviy-mavzuviy hamda tarixiy-xronologik yo‘nalishlar ustuvor bo‘lgan bo‘lsa, ushbu maqolada xalq qo‘shiqlarining ijro etilish muhiti, musiqiy elementlari va yashash sharoitlari yaxlit majmua sifatida qaraldi.

NATIJALAR VA MUNOZARA

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, qoraqalpoq xalq qo‘shiqlari paydo bo‘lishi, ijro etilishi va yashash sharoitlariga qarab quyidagi asosiy janrlarga tasniflanadi:

1. *Mehnat qo‘shiqlari.* Ushbu janr eng qadimiy turlardan biri bo‘lib, unda xalqning mehnat jarayoniga bo‘lgan emotsional munosabati aks etadi. Jamiyat rivojlangani sari mehnat turlari o‘zgarib boradi. XIX asrda asosan og‘ir jismoniy mehnat kuylangan bo‘lsa, zamonaviy davrda qishloq xo‘jaligining texnikalashuvi natijasida mehnat qo‘shiqlari ham yangi mazmun kasb etmoqda.

2. *Bolalar qo‘shiqlari.* Bu qo‘shiqlar bolalar dunyoqarashiga moslashtirilgan bo‘lib, o‘ziga xos musiqiy va xoreografik harakatlar bilan ijro etiladi. Ular ko‘pincha pand-nasihat mazmunida bo‘lib, bolalarning tez yodlab olishi uchun ixcham shaklda yaratiladi. “Oq terakmi, ko‘k terek” (“Aq terekpe, kók terek”) kabi o‘yinlar bilan birga aytiladigan, shuningdek, so‘nggi davrlarda maktablarda o‘tkaziladigan “Alipbe bayrami”ga bag‘ishlangan zamonaviy qo‘shiqlar ushbu janrning izchil rivojlanayotganini ko‘rsatadi.

3. *Sevgi-muhabbat qo‘shiqlari.* Ushbu janr xalq qo‘shiqlari orasida markaziy o‘rinni egallaydi. Unda insonning ruhiy holati, individual kechinmalari ifoda etiladi. Qoraqalpoq lirikalarida tabiat hodisalariga qiyoslash (masalan, qizni oqqushga, yigitni merganga o‘xshatish) orqali psixologik parallelizm qo‘llaniladi. Bugungi kunda yoshlar orasida keng tarqalgan “albom qo‘shiqlari” muhabbat lirikasining zamonaviy yashash shakli hisoblanadi.

4. *Marosim va an’ana qo‘shiqlari.* Ushbu guruhga bet ashar, joqlaw va besik jırları kiradi. Bet ashar qo‘shiqlari to‘y marosimlarining muhim qismi bo‘lib, unda kelinga yangi oila a’zolarini tanishtirish va ularga xos bo‘lgan xarakter-xususiyatlarni yumoristik yoki o‘git shaklida ifodalash kuzatiladi. Beshik jirlari esa go‘dakni tarbiyalash, uning kelajagiga ezgu tilaklar bildirish ma’nosida kuylanib, undagi musiqiy ohang matn bilan ajralmas birlikni tashkil etadi.

5. *Aytimlar (yaramazan, tilak va fotihalar).* Odamlarning ezgu niyatlari, tabiat va jamiyat oldidagi tilaklarini o‘zida mujassam etadi. Diniy marosimlar bilan bog‘liq holda shakllangan yaramazan qo‘shiqlari vaqt o‘tishi bilan o‘zining estetik va ijtimoiy funksiyalarini kengaytirib, milliy qadriyatlarni targ‘ib qiluvchi she’riy shaklga kelgan.

6. Hazil va satirik qo‘shiqlar (Hazil-dálkek hám satira). Ushbu janr qoraqalpoq xalq qo‘shiqlari ichida eng harakatchan va davrga moslashuvchan yo‘nalishdir. Bunda asosan muammolar kuchli sarkazm hamda yumor orqali tanqid qilinadi.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Bizning tadqiqotimizda xalq qo‘shiqlarining ijro etilish muhiti va syujetli xususiyatlari asosiy mezon sifatida qabul qilindi.

Xalq qo‘shiqlarining syujeti va kompozitsion qurilishi o‘ziga xos qat’iy tizimga ega. Epik janrlardan farqli o‘laroq, lirik qo‘shiqlarda syujet tugallanmagandek ko‘rinsa-da, asarning poetik g‘oyasi orqali mantiqiy yakun topadi. Ayniqsa, satirik qo‘shiqlarda syujet qatlami ijtimoiy voqelikka, real faktlarga asoslanadi.

Shuningdek, professional san’at va madaniyat muassasalarida, xususan, ovoz yozish va musiqa muhandisligi sohalarida sun’iy intellekt hamda raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan hozirgi davrda akustik cholg‘ular (dutor, qobiz) orqali ijro etiladigan bu kabi an’anaviy qo‘shiqlarni raqamli restavratsiya qilish va arxivlash metodikasini yaratish folklorni saqlab qolishning eng samarali yo‘lidir. Ushbu qo‘shiqlarni yoshlarga o‘qitishda ham faqat yodlatish emas, balki ularning syujet tuzilishini, ijtimoiy mohiyatini va musiqiy dramaturgiyasini chuqur tahlil qilish tavsiya etiladi.

XULOSA

Qoraqalpoq xalq qo‘shiqlari o‘zining tarixiy taraqqiyoti davomida jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy o‘zgarishlariga hamohang ravishda rivojlanib kelgan. Ularning yaratuvchisi avvalo xalqning o‘zi bo‘lib, bugungi kunda bu asarlar turli xalq ijodkorlari, ommaviy axborot vositalari va professional sahnalar orqali yangi zamon kishisiga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot xulosalari shuni ko‘rsatadiki, qoraqalpoq xalq qo‘shiqlarini janrlarga to‘g‘ri ajratish uchun ularning nafaqat mavzusi, balki ijro uslubi, musiqiy ritmi va hayotiy funksiyasi birgalikda o‘rganilishi shart. Satira va hazil qo‘shiqlari, shuningdek, an’anaviy marosim qo‘shiqlari bugungi kungacha o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Ular xalqning ekologik dardi, ijtimoiy kayfiyati va estetik qarashlarini ko‘rsatuvchi oyna vazifasini o‘taydi.

Ushbu tasnif va metodika oliy o‘quv yurtlarining san’at, madaniyat va adabiyot yo‘nalishlarida ta’lim oluvchi talabalar uchun maxsus kurslar, darsliklar hamda metodik qo‘llanmalar yaratishda muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ataniyazova N. Qaraqalpaq xalıq qosıqlarınıń janrlıq klassifikatsiyasın oqıtıw metodikası (Pitkeriw qánigelik jumısı). – Nókis, 2012.

2. Ayımbetov Q. Xalıq danalıǵı. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 1988.

3. Ayımbetov Q., Kojurov O. Qaraqalpaq ádebiyatınıń túrleri // Qaraqalpaq ádebiyatı hám iskusstvosı, 1939.

4. Dawqaraev N. Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı. – Nókis, 1959.

5. Maqsetov Q. Qaraqalpaq xalıq qosıqları. – Nókis, 1990.

6. Gusev V.E. Estetika folklora. – L.: Nauka, 1967.